

Pagal registrą Nr. 2301

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS

1. Lietuvos valstybės istorija
2. Lietuvos valstybės istorijos šaltiniai
3. Lietuvos valstybės istorijos šaltiniai
4. Lietuvos valstybės istorijos šaltiniai

VILNIAUS PILININKAS (HORODNIČIUS)

XIV a. pab. – XIX a. pradž.

FONDAS Nr. 24

APYRAŠAS Nr. 1

Chronologinės ribos: 1623 – 1795 m.
Saugojimo terminas: nuolat

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

VILNIAUS PILININKO (HORODNIČIAUS) ISTORIJOS PAŽYMA

2002 – 01- 09

Vilnius

1387m. didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila savo privilegija suteikė Vilniui Magdeburgo teisę.¹ Mieste atsirado net trys valdžios: pilies, vyskupo ir magistrato. Šioms valdžioms, turinčioms teisminę ir administracinę galią prigijo jurisdikų arba jurzdikų pavadinimas iš lotyniško žodžio iurisdietio. Praktiškai jurisdikos – tai atskiros miesto dalys, kurių gyventojai turėjo feodalinio imuniteto teises ir nepriklausė nuo magistrato.

Pilies jurisdika Vilniuje buvo nedidelė. Ji apėmė didžiojo kunigaikščio dvarą su pilimi bei kai kuriais gretimais sklypais abiejuose Neries krantuose.² Ją valdė vaivada, tačiau kadangi jis buvo didžiojo kunigaikščio vietininkais ne tik sostinės, bet ir visos didelės Vilniaus vaivadijos karinis viršininkas, todėl šią jurisdiką ir jos valdinių reikalus faktiškai tvarkė pilininkas (horodničius). Pilininko (horodničiaus) pareigybė atsirado XIV a. pab. Pirmą kartą ji netiesiogiai minima šaltiniuose, kai atstačius 1399m. gaisro sunaikintą katedrą prie jos buvo įkurta altarija, išlaikoma iš pilininko surenkamos natūrinės duoklės.³ Pilininkas vykdė pilies komendanto pareigas. Jis prižiūrėjo pilį, miesto sutvirtinimus, rūpinosi jų remontu, saugojo ginklus ir amuniciją. Be to pilininkas padėdavo vaivada prižiūrėti miesto smukles, rinkti iš jų mokesčius ir reguliuoti svaigalų kainas.⁴

Nuo XVIa.iki XVIIa. vidurio pilininko veikla glaudžiai susijusi su valdovų rūmų (Žemutinės pilies) statyba ir priežiūra. Šio laikotarpio Vilniaus pilininkais buvo žymūs architektai-inžinieriai: Ulrikas Hozijus, jo sūnus Johanas, J.Vlošekas, V.Pžetockis ir kt.⁵ Tačiau po 1655 m. rusų invazijos, kurios metu Žemutinė pilis buvo stipriai suniokota, pilininko kaip rūmų architekto bei ūkvedžio pareigos virto garbės titulu. Lietuvos – Lenkijos valstybės valdovai jau beveik nesilankė Vilniuje, o retų savo viešnagių metu stengdavosi apsistoti ne savo rūmuose, o kurio nors didiko rezidencijoje.

Pilininko kompetencijai priklausė ir jurisdikos teritorijoje esantis kalėjimas. Iki 1610 m. šis kalėjimas, kur kalėjo išskirtinai bajoriško luomo asmenys, buvo Aukštutinėje pilyje. Ji tuo metu buvo gerokai apleista. Kalinių ir juos lankančių asmenų tarnai dažnai pramogaudavo mėtydami nuo kalno akmenis ir plytas, nuo kurių kentėjo Žemutinės pilies stogas ir langai.⁶ Todėl 1613 m. seimas pavedė pilininkui (horodničiui) kalno papėdėje, šalia valdovų rūmų pastatyti naują kalėjimą - "apvalų bokštą su rūsiu, ažuolinėmis durimis ir grotomis lange". XVIII a. pilininko (horodničiaus) kaip pilies ūkvedžio ir prižiūrėtojo reikšmė labai sumažėjo. Tai sąlygojo to meto karai, suirutės, bei valstybės lėšų ir dėmesio trūkumas. 1766 m. seimas leido vaivada, siekiant išgelbėti Žemutinę pilį ir kitus jurisdikos pastatus nuo visiško sunykimo ir papildyti išdo pajamas, išnuomuoti miestiečiams.⁷ Pilininkas sudarinėjo ilgalaikes nuomos sutartis su turtingais miestiečiais, dažniausiai žydais. Už nedidelį mokesť nauji pilies pastatų valdytojai elgdavosi kaip "tikri šeimininkai". Jie savavališkai griovė, perstatinėjo ir kitaip keitė pastatų struktūrą. Čia buvo įrengiamos smuklės, bravorai, nakvynės namai, aplink Žemutinę pilį išdygo įvairios medinės pašiūrės ir kiti menkaverčiai pastatai, kurie anaipol nepuošė miesto vaizdo.⁸

1 Jablonskis K.,Istorija ir jos šaltiniai – V., 1979, p.190

2 Kraszewski I., Wilno od początków jego do roku 1750 – Wilno, 1841, T.3, p.194

3 Lopacinski E. Horodnictwo wilenskie w latach 1470 – 1794 – Wilno, 1939, Nr.2, p.73-88

4 Jurginis J., Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki 1917 – V., 1968, p.100-101

5 Lopacinski E., Horodnictwo wilenskie w latach 1470 –1794 – Wilno, 1939, Nr.2,p.78

6 Ten pat

7 Dubinski P., Zbiór praw i przywilejów miastu stolecznemu Wilnowi nadanych – Wilno, 1788

8 Lopacinski E., Horodnictwo wilenskie w latach 1470 –1794 – Wilno, 1939, Nr.2,p.79

Pilininkui arba horodničiui priklausė visi pilies jurisdikos gyventojai ir miestiečiai, kurie kad ir negyveno, bet dirbo pilyje ir jos dirbtuvėse. Tai buvo daugiausia didžiojo kunigaikščio dvaro tarnai ir amatininkai: kirpėjai, mūrininkai, račiai–karietinininkai, saltkalviai, akmentašiai, staliai ir kt.⁹

Nedidelė teritorijos atžvilgiu pilies jurisdika – XVII a. buvo dar labiau susmulkinta. Jos vietoje atsirado vaivados ir pilininko (horodničiaus) jurisdikos. Pilininko jurisdikai betarpiškai priklausė Sereikiškės, Tiltlo gatvė iki Šv.Jurgio bažnyčios, dalis Totorių gatvės, o taip pat sklypai kitoje Neries pusėje Šnipiškėse.

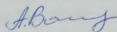
Pilininką, kaip ir vaivadą, skyrė iki gyvos galvos didysis kunigaikštis. Savo jurisdikoje valdinius pilininkas administravo ir teisė kaip valdovo vietininkas.¹⁰ Jurisdikos gyventojai mokėdavo mokesčius du kartus į metus : kovo ir rugsėjo mėnesį. XVIII a. činšo dydis svyravo nuo 4 iki 36 auksinų.

Pilininkas teisė savo valdinius ne pagal Magdeburgo teisę, o pagal Lietuvos statutą.¹¹ Jis turėjo savo administraciją: pahorodničių (podhorodniczy) ir raštininką. Šie pareigūnai vesdavo teismo posėdžius, nagrinėjo jurisdikos valdinių skundus, skelbė nuosprendžius įvairiose bylose. Teismo posėdžiai vykdavo erdvesnėse Žemutinės pilies patalpose arba kituose didesniuose jurisdikos namuose. Iš išlikusių teismo knygų matyti, kad didesnė dalis juridinių ginčų – tai ieškiniai dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turta arba pakenkti sveikatai, dėl muštynių, vagysčių, apgavysčių. Pilininko jurisdikos teismas sprendė taip pat bylas dėl burtų ir kerėjimo. Šio tipo ieškiniai dažniausiai baigdavosi abiejų pusių susitaikymu arba bylos panaikinimu. Pats pilininkas pirmoje instancijoje neteisėjaudavo.¹² Jis tvirtino nekilnojamo turto pirkimo – pardavimo ar dovanojimo sutartis bei kitus turtinius sandėrius. Apeliuoti į jį galima buvo tik su jo pavaduotojo pahorodničiaus leidimu. Šiuo atveju pilininkui teisme talkino trys asesoriai (tarėjai). Tai dažniausiai būdavo bajorai – pilies jurisdikos gyventojai, apsišvietę ir žinoję įstatymus. Apskūsti paties pilininko nuosprendį galima buvo tik LDK dvaro asesorių teismui.

Jurisdikos buvo feodalizmo židiniai mieste stabdę jo socialinę – ekonominę plėtrą, trukdę klostytis naujiems buržuaziniams santykiams ir ideologijai.

1791 m. Lenkijos – Lietuvos valstybės seimo priimtas įstatymas numatė panaikinti jurisdikas. Paskutinis savarankiškos LDK Vilniaus pilininkas Petras Tovianskis aktyviai dalyvavo 1794 m. T.Kostiuškos sukilime, kurio metu tragiškai žuvo.¹³ Prijungus Lietuvą prie Rusijos imperijos, pilininko (horodničiaus) pareigybė kurį laiką išliko. Taip pagal 1803 m. inventorių jam priklausančiose valdose tebuvo tik 26 namai, mokėję 300 auksinų činšo. Tačiau netrukus, galutinai įvedus miestuose Rusijos įstatymus, pilininko institucija buvo panaikinta.

Vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

9 Kraszewski I., Wilno od początków jego do roku 1750 – Wilno, 1841, T.3, p.199

10 Jurginis J., Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki 1917 – V., 1968, p.101

11 Kraszewski I., Wilno od początków jego do roku 1750 – Wilno, 1841, T.3, p.197

12 Lopacinski E., Horodnictwo wileńskie w latach 1470 – 1794 – Wilno, 1939, Nr.2, p.82-83

13 Ten pat p.86

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS

VILNIAUS PILININKO (HORODNIČIAUS) DOKUMENTŲ SUTVARKYMO PAŽYMA

2002 – 01- 09

Vilnius

N.Gorbačevskio ir I.Sprogio Senujų aktų kataloguose aprašyti Vilniaus pilininko (horodničiaus) dokumentai sudarė 6 bylų fondą (Gorb. Nr.5372 – 5377; Spr. Nr.5361 – 5366) ¹.

1983 m. Lietuvos centriname valstybiniame istorijos archyve buvo atliktas fondo Nr.24 “Vilniaus pilininkas” bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas. Nustatyta, kad pagal I.Sprogio katalogą faktiškai yra 5 bylos, trūksta vienos bylos Nr.5362. Ji buvo išbraukta iš archyvo apskaitos, kaip nerasta paieškos metu.

Atsižvelgiant į N.Gorbačevskio ir I.Sprogio katalogų trūkumus, kurių svarbiausias buvo paviršutiniškas bylų fondavimas, buvo pradėta nauja archyvinio darbo kryptis – LDK įstaigų atskirų fondų apyrašų kūrimas ir tobulinimas. Archyve pradėtas iš esmės naujas sisteminis Senujų aktų komplekso bylų aprašymas.

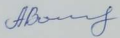
2001 m. sudarant fondo Nr.24 “ Vilniaus pilininkas “ pirmą apyrašą buvo atliktas pakartotinas bylų kiekio patikrinimas. Nustatyta, kad pagal I.Sprogio katalogą šiame fonde faktiškai yra 5 bylos (Nr.5361, 5363-5366). Kitų apyrašų šis fondas neturi.

Fondo Nr.24 “Vilniaus pilininkas” pirmojo apyrašo bylas sąlyginai galima suskirstyti į du dokumentų tipus: tvirtinamųjų aktų ir dekretų knygas, taip pat į aktų, dekretų, einamųjų reikalų ir kt. protokolus.

Pirmosios dvi apyrašo bylos Spr. Nr.5361, 5363 – tai tvirtinamųjų aktų ir dekretų knygos. Jose galima rasti įvairių pilies jurisdikcijos valdinių teisinių dokumentų: nekilnojamo turto pirkimo-pardavimo, dovanojimo ir nuomos sutarčių, įvedamųjų raštų dėl turto valdymo, testamentų, miestiečių turto aprašymų, taip pat nuosprendžių įvairiose civilinėse ir baudžiamosiose bylose. Kitas tris bylas Spr. Nr.5364 – 5366 sudaro aktų, dekretų, einamųjų reikalų ir kt. protokolai. Dokumentų chronologinės ribos 1623 – 1795 metai. Jie visi parašyti lenkų kalba. Nefondinių bylų nerasta. Visos fondo Nr. 24 “Vilniaus pilininkas” pirmojo apyrašo bylos gavo naujus inventarinius numerius (Nr.1 – 5), tačiau šalia palikti seni I.Sprogio ir N.Gorbačevskio katalogų šifrai, kadangi jie plačiai paplitę mokslinėje literatūroje. Taip pat sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis.

Fondas Nr.24 “Vilniaus pilininkas” ateityje bus toliau tyrinėjamas ir tobulinamas, sudarant smulkias vietovardžių, asmenvardžių ir temines – dalykines rodykles.

Svarbu pažymėti, kad 2000 m. sudarant fondo Nr.20 “Vilniaus žemės teismas” pirmą apyrašą buvo rastos 6 bylos priklausančios savo turiniu Vilniaus pilininko fondui. Tai F.20, Ap.1 bylos Nr.12, 114, 164, 176, 350, 351². Jos savo turiniu akivaizdžiai nefondinės. Iškilus klausimui dėl šių nefondinių bylų perkėlimo į fondo Nr.24 pirmą apyrašą prieita nuomonės, kad tai daryti kol kas netikslinga, kadangi dokumentai su I.Sprogio ir N.Gorbačevskio katalogų šifrais yra plačiai įeję į mokslinę apyvertą. Ateityje, palaipsniui sudarius visų Senujų aktų kompleksui priklausančių bylų fondų pirmus apyrašus, gal būtų atsiras galimybė paskirstyti bylas pagal jų fondinę priklausomybę.

Vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

¹ Горбачевский Н.,Каталог по древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872, с. 178. Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И.Спрогис – Вильна, 1901 – 1913, с.192
² LVIA F 20,Ap.1, Nefondinių bylų sąrašas, l.7-11

ŠALTINIAI

1. Dubinski P., Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W.X.L. Wilnowi nadanych – Wilno, 1788
2. Lietuvos centrinio valstybinio istorijos archyvo fondų žinynas/ red. D. Butėnas – Vilnius, 1990
3. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai /red. J. Žiugžda – Vilnius, t.1, Feodalizmo laikotarpis, 1955
4. Горбачевский Н., Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872
5. Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг/ сос. И. Спрогис – Вильна, 1901 – 1913
6. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии Западной России за 240 лет, с 1652 по 1892 гг. – Вильна, 1894

LITERATŪRA

7. Balinski M., Historia miasta Wilna – Wilno, 1836, t.1-2
8. Butėnas D., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų broožai XIII – XVIIIa. – Vilnius, 1997
9. Jablonskis K., Istorija ir jos šaltiniai – Vilnius, 1979
10. Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A., Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos – Vilnius, 1968
11. Kraszewski I., Wilno od początków jego do roku 1750 – Wilno, 1840-1842, T.1-4
12. Lopacinski E., Horodnictwo wilenskie w latach 1470 – 1794 – Wilno, 1939, Nr.2
13. Mienicki R., Archiwum akt dawnych w Wilnie – Warszawa, 1923
14. Ochmanski J., Historia Litwy – Wrocław, 1982

ŽODYNAI

15. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich – Warszawa, 1893, t.13
16. Горбачевский Н., Словарь древнего актового языка Северозападного края и Царства Польского – Вильна, 1874
17. Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт – Петербург, 1810